

Східноподільські говірки на позначення лексики традиційного будівництва в контексті подільського говору

Незважаючи на різнодіалектну стихію, східноподільські говірки в своїй основі залишаються подільськими.

Фонетична система східноподільських говірок на позначення лексики традиційного будівництва виявляє такі риси у системі вокалізму:

1. Ненаголошена |e| реалізується звуками [и), [и^е): *бунки^ер, ве^урх^н'ак, ве^ур'шок, во'рота жи^ел'ізні, ти^л'атник, ви^елика /комната, хата з низ'ким /верхом / ви^ер'хом, зи^ем'л'анушка, зим'л'анка, ци^егл'а'на хата, с'кобил';*

2. «Укання» повне або часткове: *доска лобу'ва, жоло'б, куц'у'ба, ку'н'ушн'а*. Ф. Жилко зауважував, що в подільських говірках немає розрізнення |o| та |y| і щодалі на захід, то «укання» виявляється більш виразно [3, 235).

Системі консонантизму східноподільських говірок притаманні такі риси:

- у позиції перед глухими не завжди зберігається дзвінкість приголосних [б], [в], [г], [д], [ж], [дж], [дз], [з], [ц]: *вит'аж^ука, вируб^н, в'ім'с'ік* та ін.;

- усі досліджувані говірки послідовно зберігають протетичні приголосні [г), [в] перед голосними [а), [о), [у): *гам'бар, гоб'сипана хата, гопудало, гопора, год'в'ірок, гобора, гоб'іс'т'а* АУМ (I, к. 7);

- сполуки [вј), [пј) у досліджуваних говірках реалізуються звукосполученнями [вл'), [пл'): *хата полуди^ере^ул'ана*;

- двофонемна сполука [мн') зафіксована на місці [мј): *солонн'аник, солон'аники, верх солон'аниї* Двофонемні сполуки губних з [л'), [н') поширені в південно-західних говорах [3, 59];

- фонема [ф] реалізується звукосполученням [хв] у словах *ш'іхве^ур, х'верма*;

- звукосполучення [хв] може заступатися звуком [ф]: *ф'іртка*;

- фонему |x| в окремих лексемах реалізовано звуком [ф]: *шта/фети*;
- як правило, зникла кореляція твердості : м'якості приголосних |p| : |p'|. Лише в позиції перед [i] відбувається пом'якшення [p']: *n/pr'izvišče, /pr'iz'eko*. В усіх інших випадках [p] не пом'якшується: *'гира, байст/рук, дру/чок*;

- сполука |вн| → [мн]: *'p'імно, p'ім'нен'ко, p'імно/м'ірно* Ф. Жилко зауважував, що явище назалізації характерне для південно-західних, зокрема для подільських говірок [5, 59];

- у звукосполуках [с'в'], [ц'в'] перед [йа] відбувається диспалаталізація губного приголосного: *ку/ток с'ва/ченийї, ку/ток сва/тійї*;

- приголосний [т'] у кінці складу пом'якшується *за/кот'ка, /виворот'*, тоді, як у дієсловах III ос. кінцевий приголосний [т'] диспалаталізується *добу/вайут, /б'іл'ат*;

- утрата довготи приголосних [т':], [н':], [л':], [з':], [ч':] після голосних перед голосними [а] *накри/т'а, в'і/кон.иц'а*;

- префікс *від-* перед глухими послідовно передається як *от-* */комната /од.иху, /доска отлиў'на, от/кос*. Багато лексем зазнають зміни формальної структури слова, що виявляється насамперед у субституції приголосних, втраті етимологічних приголосних, появі епентетичних звуків, усіченні основи, метатезі.

У східноподільських говірках зафіксовано результати субституційних процесів:

/г/ – /м/ <i>шлаг/баум - шлам/баум</i>	л/ – /н/ <i>бал'чоси – бан'чоси</i>
/б/ – /в/ <i>бал'чоси – ван'чоси</i>	р/ – /л/ <i>кори/дор - кал'і/дор</i>
/з/ – /ж/ <i>зал'ізо - жи^{el}л'ізо</i>	л/ – /н/ <i>сто/дол - сто/дон</i>
/м/ – /н/ <i>ам/бар - ан/гар</i>	с/ – /ш/ <i>са/петка - шта/петка</i> .

Явище метатези та усічення основи найчастіше спостерігаємо в словах іншомовного походження: *вуг'л'а, вуг'л'а ро'ж.аране, бал'ган, бал'гани, шлам/бон, під.у/вало, кир'ниці'а, к'ір'ниці'а*.

Специфіку східноподільських говірок репрезентують явища

акцентуації. У багатьох досліджуваних говірках відзначено випадки перенесення наголосу на останній склад, що є характерним для подільського діалекту або на другий з кінця: *моїі*.

Серед морфологічних рис відзначимо такі:

- прикметники утворюються за допомогою суфікса *-ов-*: *будка сторожо'ва*;

- пасивні дієприкметники утворюють за допомогою суфікса *-ан-*: *горожана хата, г'інс випал'аний, г'інс опал'аний, с'тул'ан'і до купи кон'ки, д'і'жа п'лет'ана, хата сп'лет'ана, хата ў'курана, хата город'ана, хата за'кур'ана*;

- іменники, утворені від словосполучення «дієприкметник + іменник» мають суфікс *-анка*: *п'лет'анка*;

- прислівники утворюють ступені порівняння за допомогою суфікса *ішче*: *п'із'н'ішче*;

- орудний відмінок іменників чоловічого роду м'якої групи має закінчення іменників твердої групи *-ом*: *с'тел'ойу, жураўл'ом ви'т'агували воду*;

- спорадично в досліджуваних говірках виявлено зміни граматичного роду лексем, причиною якої, на думку дослідників перехідних говірок, є міждіалектна взаємодія [2, 41]. Зауважимо, що явища зміни граматичного роду лексем зафіксовано на всій досліджуваній нами території, зокрема:

а) жіночий > чоловічий : *вар'цаба – вар'цаб, сто'дола – сто'дол*;

б) чоловічий > жіночий: *за'в'іс - за'в'іса; сажот'рус – сажот'руска, за'с'ік – за'с'іка*;

в) чоловічий > множина: *за'в'іс - за'в'іси*.

У досліджуваних говірках виникають синонімічні назви, значна частина яких уживається без семантичної чи стильової диференціації. Абсолютними синонімами стали номени: *с'ідало, подра, бантини* 'місце для сидіння курей в курнику', *штахети, лати* 'перекладина у загоржі',

дв'ір, о'б'їс'т'а, са'диба, у'сад'ба 'місце, на якому стоїть хата з господарськими будівлями', *п'ідна'вес, 'шона, по'в'ітка, ко'мора* 'приміщення для зберігання половини' та ін. Говіркова синонімія зумовлює мінімальну диференціацію досліджуваного континууму.

Отже, лінгвогеографічне і лексикографічне опрацювання лексики східноподільських говірок дає змогу констатувати, що на фонетичному, морфологічному та акцентуаційному рівнях вони є типовими подільськими, хоч і зазнають впливу сусідніх говорів. Для східноподільських говірок характерними є: 1) активізація творення синонімів; 2) функціонування значної кількості регіоналізмів; 3) збереження архаїчних лексем; 4) зміни в семантиці лексем; 7) зміни у формальній структурі слова; 7) зміни граматичного роду лексем.

ЛІТЕРАТУРА

1. АУМ I – Атлас української мови. В 3-х т. – Т. 1. Полісся, Наддніпрянина і суміжні землі / Ред. кол: І. Г. Матвіяс (голова), Я. В. Закревська та ін. – К.: Наук. думка, 1984. – 498 с., карт.
2. Б.-Н. – Білецький-Носенко П. Словник української мови / Підготував до видання В.В. Німчук. – К.: Наук. думка, 1966. – 422 с.
3. Євтушок – Євтушок О. М. Атлас будівельної лексики Західного Полісся. – Рівне: Державне редакційно-видавниче підприємство, 1993. – 134 с.
4. Лисенко – 2 – Лисенко П. С. Словник діалектної лексики Середнього і Східного Полісся. – К.: Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР, 1961. – 72 с.
5. Никончук – Никончук М. В. Матеріали до лексичного атласу української мови. Правобережне Полісся. – К.: Наук. думка, 1979. – 314 с.